
ПРОГЛААС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2007 (год. XVI), ISSN 0861-7902

Лиляна КИРОВА

ЕКСПЕРИМЕНТАЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ В ОБЛАСТТА НА ЧУЖДЪОЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ И НЕГОВАТА ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА

В настоящей работе обосновывается необходимость в адекватном теоретическом обеспечении экспериментальной разработки в области психолингвистики. На примере конкретного исследования когнитивного механизма ошибок при семантизации русских слов болгарскими в работе описаны основные этапы построения теоретической базы, необходимой для прикладного психолингвистического исследования. Эта система стартовых знаний о природе изучаемых явлений, о их функциональных характеристиках и порождающих их механизмах представлена при помощи метаязыковых единиц – терминов и понятий, формирующихся при анализе значимых для конкретной разработке научных публикаций.

За необходимостта от приложнозначима теоретична основа на експерименталното изследване

Усвояването на чужд език е сред основните проблеми на приложната психолингвистика. Затова тя се е превърнала вече в базисна наука за теорията и практиката на чуждоезиковото обучение – наука с коэфинцент на полезно действие, по-висок от този на лингвистиката. Както подчертава Т. Слама-Казаку, в сравнение с лингвистичните модели, и в частност с лингвистичната съпоставка на две езикови системи, базисните знания, почерпани от психолингвистичните разработки в сферата на чуждоезиковото обучение, дават възможност да бъдат отчитани много различни фактори, от които това обучение зависи. Експерименталните психолингвистични изследвания

със своите ясно поставени цели, точно формулирани инструкции и конкретно зададени параметри за интерпретация и анализ на резултатите позволяват да бъдат получавани конкретни данни за “най-уязвимите места в процеса на обучение”. Отчитайки тези слаби места, изследователите, авторите на учебници и преподавателите по чужди езици могат да коригират учебния материал и програми, начините за подаване на материала, мерките за подпомагане на обучаваните в усилията им да бъдат намалени грешките (Слама-Казаку 1984:289). Но за да бъде осъществена експерименталната работа, са необходими както технологични умения, така също подходяща теоретична база на разработката. Става дума за определен кръг от стартови знания за природата на изследваните явления, за механизмите, които ги поражда, за функционалните им характеристики. Тези знания трябва да бъдат представени посредством съвкупност от работни понятия и термини, която се формира при анализа на теоретичен материал, подбран от значими за конкретното изследване научни публикации. Теоретичната база, създадена за нуждите на едно конкретно експериментално изследване, трябва да представи също така основните етапи на изследователската програма, а към всеки такъв етап – методите за решаване на неговите задачи, както и предварителните очаквания за резултатите от предстоящото изпълнение на програмата. Без такова теоретично обезпечаване на експерименталната работа научното изследване би се превърнало в любителско занимание. Резултатите от извършените процедури не биха имали характера на научни факти, а информацията, заложена в тях, няма да има статуса на научно знание.

Както вече бе посочено, изграждането на теоретична база за нуждите на едно експериментално изследване се извършва върху приложнозначим теоретичен материал – научни публикации, непосредствено свързани с изследователското търсене. Подборът на автори и заглавия, макар да спазва общи науковедски принципи, има подчертано индивидуален характер. Той зависи в последна сметка от нагласите, школовката и изследователските възможности на специалиста, осъществяващ приложното изследване.

За възможността да бъде изградена ефективна теоретична основа на едно конкретно експериментално изследване в областта на чуждоезиковото обучение

Всичко казано дотук би изглеждало твърде абстрактно и затова доста чуждо на духа на приложното моделиране, ако не бъде подкрепено от конкретни примери. Един такъв пример е представен в следващата част

на настоящата студия. Той показва как се изгражда необходимата за целите на едно конкретно психолингвистично изследване система от възгледи за природата на обекта, за средствата и начините на неговото проучване, която да послужи за надеждна опора на успешно изследователско търсене.

Изследването е извършено за нуждите на обучението по руски език. То откликва на необходимостта от специално експериментално проучване, което да отиде по-далеч от досегашните собственолингвистични и лингводидактични изследвания на лексикалните грешки, допускани от изучаващите руски език българи под въздействие на близостта на двата езика. Отрицателното въздействие на посочения фактор се изучава при семантизация на неблизка за българина лексика в руския език, тоест на думи, които биха затруднили разбирането. Към тях се отнасят както така наречените междуезикови омоними, така и руските думи, които с външния си облик не би трябвало да предизвикват у българина погрешна асоциативна активност (ср. *бред, лишь, брызги, досуг* и др. под.)

Приложната психолингвистична насоченост на нашето проучване обуславя неговия общ замисъл. Непосредствен предмет на изследването са не толкова грешните отговори при семантизацията на неблизките за българина руски думи, колкото механизмите на тяхното пораждане. Главна цел на изследването е установяването на устойчиви зависимости между количеството и вида на грешките, допускани в хода на семантизацията, от една страна, а от друга – причините и пътищата, водещи до дадения вид погрешни отговори. Чрез експериментална проверка на реакциите на 100 изследвани лица (новопостъпили студенти) при семантизация на 429 неблизки руски думи, неизучавани в училище, ние се надявахме да получим конкретни данни, необходими за установяването на причините и пътищата на погрешната семантизация за всяка от предявените в експеримента руски думи. Надявахме се също така тези данни да дадат възможност да бъде подложено на експериментална проверка предположението, изказвано многократно от специалисти в областта на преподаването на руски език у нас, за съществуването сред българите на устойчива нагласа към руския език като към близък до българския чужд език, чието усвояване не се нуждае от особени усилия. Така формулирана, главната цел на изследването поставя за решаване три последователни задачи, а именно:

– При семантизация на кои представени в експеримента непознати неблизки руски думи изследваните лица дават отговор (правилен или погрешен), а в кои случаи, в съответствие с инструкцията, те не отговарят?

– Какви причини карат изследваните лица да нарушават инструкцията, като се опитват да семантизират непознати на тях неблизки руски думи?

– По какви операционни схеми биват задвижвани от подбудителните причини процесите на неправилната семантизация?

За да може общият замисъл на нашето изследване да бъде преобразуван в конкретна програма за работа, за експерименталното проучване бе разработена (в съответствие с нашите научни убеждения и опит) подходяща теоретична база. Ключова роля в нея има системата от стартови знания за строежа и функционирането на онова звено от когнитивния механизъм, което непосредствено отговаря за основния процес, подложен на психолингвистично моделиране – процеса на семантизацията. Това структурно-функционално звено ние наричаме (след Ф. Де Сосюр, А. А. Леонтиев и др.) **езикова способност**. За целите на нашето изследване феноменът езикова способност се представя като “йерархично организирана функционална система” в рамките на речевата дейност, която (система) “се формира в психиката на носителя на езика в процеса на неговото индивидуално развитие” (Лингвистический энциклопедический словарь 1990). Основната задача на това звено е да осъществява единството между речевата дейност като процес и речевата дейност като продукт. За да бъде установено как функционира това централно звено на речевия акт, трябва да бъде проучено превръщането на процеса в продукт, така че по данните за устойчивите зависимости между тези две страни на речевата дейност да се търси отговор на поставените по-горе въпроси, а именно: какви фактори обуславят превръщането на процеса в продукт; операции от какъв характер биват задвижвани от тези фактори; по какви пътища и по какъв начин протичат въпросните операции. Тези въпроси насочват изследователските усилия не само към вече изградена езикова способност (при владеене на роден или чужд език), но също така към проучване на езиковата способност в процес на формиране, в това число при лица не само с монолингвална, но и с **билингвална организация на езиковата способност**. Ако изходим от определението на Дж. Макнамара, според който “билингва е всеки, който притежава минимална компетентност поне в едно от четирите езикови умения: слушане с разбиране, говорене, четене и писане в език, различен от майчиния” (Hamers & Blank 2000:6), не може да има съмнение в билингвалната организация на езиковата способност при изследваните от нас лица (студенти от първи курс, изучавали руски език в средното училище между 6 и 8 години).

В съответствие с целта и задачите на нашето приложно изследване при изграждане на неговата теоретична база основните усилия биват насочени не върху цялостната работа на езиковата способност на билингвалната личност, а само върху една нейна съставка – умението за разбиране на отделно представени руски думи. При построяване на функционалния модел на този феномен сме спазвали следната последователност на действията. Тръгваме от общата представа за работата на паметовите механизми (в частност на семантичната памет и индивидуалния лексикон на билингвалната личност) при семантизация на чуждоезиков лексикален материал. След това съставяме конкретна схема, маркираща основните моменти в осъществяването на акта на семантизация (правилна или погрешна), полето на взаимодействие между съзнателните действия и предсъзнателните автоматизми, между асоциативните връзки на подаваните за семантизация думи и тяхното тълкуване. И накрая, при формиране на стартовите знания за процесите, изучавани в рамките на нашата разработка, биват уточнени приложнозначимите характеристики на грешките в тълкуването на чужди думи – единствения обективен източник на сведения за скритите механизми на семантизацията. В пределно кратка форма стартовите знания, формирани при анализа на теоретичния материал в съответствие с посочения по-горе план, могат да бъдат представени така.

Обща представа за взаимодействието между лексикалните подсистеми на родния и чуждия език в организацията на паметта у билингва. Тя се базира върху разбирането на паметта като йерархично организирана система. На какво ниво в йерархичната организация на езиковата способност у билингва двата езика имат общи черти? Как може да бъде очертана зоната на активно взаимодействие между езиците, когато вторият (чуждият) език е в началните етапи на формиране, както при билингвите от нашия контингент изследвани лица?

Ние предлагаме отговор на тези въпроси, като построяваме схема, моделираща процесите на взаимодействие между родния (А) и чуждия (Б) език в паметта на нашите билингви по отношение на един компонент от езиковите системи – техния лексикон.

Родноезиковата и чуждоезиковата система ние разполагаме едновременно върху две нива от йерархичната организация на паметта у нашите изследвани лица – повърхностно (ниво на вербалните етикети – ПН) и дълбинно (ниво на концептуалните репрезентации – КН).

Както подчертават специалистите (Hamers & Blank 2000: 163), смесената и координативната билингвалност трябва да бъдат разглеждани

като два полюса на един континуум, бележещи двете крайни степени на взаимозависимост в организацията на двата езикови кода у билингва: висока степен (силна взаимозависимост) – (I), и ниска степен (слаба взаимозависимост) – (II). При едната полюсна форма (на смесената билингвалност) даден вербален етикет (ВЕ) и неговият преводен еквивалент (ПЕ) имат една концептуална репрезентация (КР) – обща за двата езика. Колкото до другия полюс на билингвалността – нейната координативна форма – вербалният етикет и неговият преводен еквивалент ни се представят като разграничени една от друга в някаква степен концептуални репрезентации – по една за всеки език. Степените на взаимозависимост в организацията на двата езикови кода у билингвалната личност са представени нагледно на схема № 1.

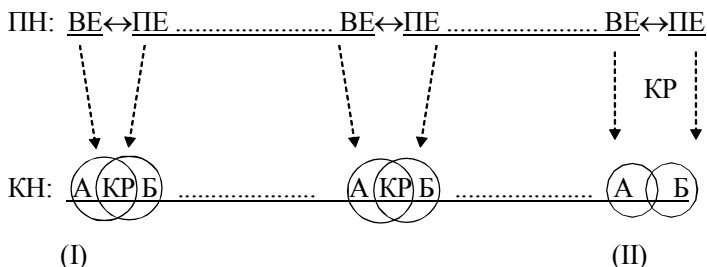

Схема №1

Въпросът за състоянието на системата от взаимозависимости в организацията на българската и руската лексикална система при нашите изследвани лица е непосредствено свързан с въпроса за организацията на семантичната памет и на менталния лексикон в езиковата способност на монолингва и билингва.

Лексиконът на билингва в цялостната организация на неговата памет. Изследваният процес на семантизация на неблизки руски думи от българи има непосредствена връзка с дългосрочната памет (ДП), в която се съхраняват думите от родния и чуждия език. Според Р. Браун и Д. МакНийл (Brown, McNeill 1966) думите се съхраняват на определено място в тази функционална система под формата както на слухова, така и на смислова информация. Авторите предполагат също, че заедно със слуховата и смисловата информация за думата в ДП се пазят още нейните асоциативни връзки с други думи. Всичко, което е нужно за речева дейност

с използване на един или повече езици, се съхранява в семантичната памет. Тя не се влияе от акта на извличането и от съхраняването на информацията и остава относително устойчива за продължителен период от време. Водеща роля във функционирането на паметовите механизми играят процесите, протичащи между стимула и реакцията. Основна функция в тези процеси имат асоциативните връзки. Именно поради това понятието 'асоциативна връзка' има съществено значение в изследванията на процесите, протичащи в паметта, в това число и процеса на **семантизация** – предмет на нашето експериментално проучване. За човека, усвоил в някаква степен един или повече езици, организиращо ядро на семантичната памет формира лексиконът.

Под **лексикон** разбираме лексикалния компонент на езиковата способност. Това е системата от *специфични характеристики* на неговите единици (думи) и основните *принципи на тяхната организация*, които позволяват на човека “удивително бързо да разбира възприеманата от него дума и да намира в паметта си онази именно дума, която най-точно съответства на замисъла на неговото изказване” (Залевская 1990:5). Въпреки многопосочните усилия засега не е намерена обща система от конститутивни признаци и универсален принцип за организацията на лексикона. Като част от семантичната, и по-специално вербалната памет, субективният лексикон организира взаимодействието на своите единици (думите) подобно на паметовите механизми – върху йерархичен принцип. Последният осигурява възможността да бъде вписана всяка нова информация на съответното място в системата (Kucz 1967).

Семантизацията: основни структурно-функционални характеристики. Субективният лексикон на билингвалната личност като функционална система се активира от различни по своята природа когнитивни процеси (перцептивни, мисловни, комуникативни) под формата на разнопосочни речеве операции. В нашата изследователска програма основно място сред тях заема **семантизацията**, при която се разкрива значението на единици от лексикона – в нашия случай на неблизки за българина руски думи.

Актът на семантизацията, подобно на всеки друг речев акт, представлява единство от два взаимно допълващи се когнитивни процеса: **възприемане** на външен вербален стимул и **изразяване** на резултата от възприятието със знакови средства, най-често – с други думи от родния или чуждия език.

Възприемането на външни сигнали (в нашия случай възприемането на вербален стимул) не е репродуктивен акт, а конструктивен процес, в

който възприемащият конструира (преработва по свой неповторим начин) получената от сетивата информация за външния дразнител (графичното или звуково представяне на думата). Този факт обуславя възможността първият етап от семантизацията – разпознаването на сигнала (звуковата или графичната презентация на думата) да протича по най-различен начин, но между двете алтернативни стойности – правилно и погрешно. При правилното възприемане на сигнала сравнението и съгласуването на неговия образ със запис на минали събития в паметта протича в съответствие с образци от положителния опит на възприемащия. В нашия случай това съгласуване трябва да съответства на усвоени от него правила и норми на руската и българската лексикална система. В съответствие с терминологията, възприета в когнитивистиката, ние наричаме този процес **разпознаване на образи (думи)**. При формиране на нашата представа за процеса на разпознаване на графични образи на руски думи ние сме изхождали от схемата за преработване на сензорна информация, представена от П. Линдсей и Д. Норман (Линдсей и Норман 1974). Опирайки се на тази схема, ние определяме и погрешното разбиране на подавания материал при семантизацията му от нашите анкетирани лица. В тази ненормативна форма на разпознаване при сравняването и съгласуването на сензорния образ със записи от минали събития и образи в паметта съответствие между тях отсъства. В нашето изследване подобна погрешна идентификация наричаме **припознаване на образи (думи)**.

Както при осмислянето на думата-стимул, така и при намиране на нейното знаково съответствие семантизиращият насочва своите усилия по пронизващите субективния му лексикон “структурни линии, асоциативни или логически, отчитайки отношенията на хипонимия (подчинение на понятията). Така той постига последователно намаляване на неопределеността” (Степанов 1975: 52). Минимални стойности на неопределеност в протичането на семантизацията са възможни при добре усвоена дума-стимул и при липса на “шумове” (смущения) във външната и вътрешната психофизиологична среда на операцията. В този случай, както при всяко използване на минал опит (умения, навици, нагласи), основополагаща роля играят автоматизмите, активиращи установени вече **асоциативни връзки** – между външния стимул (подадената за семантизация дума), неговия сензорен образ, еквивалента на този образ в семантичната памет на изследваното лице, знаковия презентант на установеното значение (дума, тълкуване, описание).

Асоциативните връзки между елементите на лексикона – основни градивни съставки на неговата “инфраструктура”. Под функ-

ционална връзка от асоциативен тип (или за по-кратко асоциативна връзка) ние разбираме след У. Аткинсън “хипотетичната връзка между елементите на една асоциация” (Аткинсън 1993: 68). Вероятността от погрешно насочване на асоциативния процес е особено голяма при недостатъчно добре изградени връзки по веригата външен вербален сигнал – словесен образ – еталони за интерпретация и репрезентация (при ниска родноезикова и обща култура или при неувоен в достатъчна степен чуждоезиков лексикален материал). Тогава вместо разпознаване на думата семантизиращият може да допусне припознаването ѝ, т.е. неправилното асоцииране с подобни, но неадекватни еталони. Като последица от такова именно насочване на асоциативния процес се появяват грешни отговори.

Нагласата и нейната роля в осъществяването на семантизацията. В нашето изследване семантизацията се разглежда като взаимодействие между два разнородни процеса. Единият от тях е съзнателно насочван към определена цел – разкриване на значението на дадена дума. Другият, несъзнаван по своята природа процес, е свързан с една обща готовност за действие в определена посока. Тази представа е формирана под влияние на възгледи, изложени в трудовете на грузинския психолог Д. Н. Узнадзе и доразвити от неговите последователи И. Т. Бжалава, А. Е. Шерозия и др.

Д. Н. Узнадзе определя нагласата (терминът на Узнадзе е **установка**) като особено несъзнавано или по-скоро предсъзнателно състояние, което изпреварва решаването на задачата, като определя посоката, в която то ще се извърши. И. Т. Бжалава предлага нагласата да се впише в двучленната схема на поведението (**S → R**) като трети, междинен компонент. (**S → нагласа → R**) (Бжалава 1971:179).

При повторение в подходящи условия на дадени действия, а също така при обучение по съответен вид дейност възникващата при всяка отделна експозиция актуална нагласа се преработва когнитивно и оценъчно от индивида и се превръща във **фиксирана нагласа**. При много чести повторения или при нараснала значимост за лицето на дадена нагласа тя става до такава степен лесно възбудима, че започва да се актуализира и при въздействия от страна на неадекватни на нея дразнителите.

Основни свойства на нагласата са способността за широка **иррадиация** и за **генерализация** на дразнителите, предизвикващи възбудата. Ирадиация е “свойството на нагласата, фиксирана за една чувствена област, да се разпространява върху други чувствени области” (Узнадзе 1966: 175). При **генерализацията** състоянието на готовност за действие в определена

посока се стреми да разпространи своето влияние върху други, индиферентни до този момент предмети от външната среда (Узнадзе 1966: 176).

Ако поради някаква причина несъзнаваният импулс за действие в определена посока се окаже нефункционален или недостатъчно добре фиксиран, субектът бива принуден да превключи от подсъзнателна регулация към съзнателно управление на действието. Този осъзнат регулаторен акт Д. Н. Узнадзе нарича **обективация** на актуалното съдържание на нагласата. Тя може да бъде предизвикана както от самия субект, така и чрез външно въздействие (Узнадзе 1966: 437). Процесът на обективация се извършва в два етапа: I. Превключване от плана на актуалното поведение в плана на осъзнаването, на обективацията на неговите психични съдържания; II. Превключване от плана на обективацията отново в плана на актуалното поведение. Във втората си част реструктурирането превръща вторичните нагласи, формирани по време на обективацията, в актуални нагласи, т.е. в сила, способна да насочва автоматично действията в правилната посока.

В изработването и реструктурирането на нагласите решаваща роля играе словото. Нагласите за говорене и слушане, за писане и четене на даден език са **езикови нагласи**. Те лежат в основата на всеки речев акт. Езиковият знак (в това число думата) се осмисля не чрез някакво абстрактно психично съдържание – концепт или идея, а от конкретния субект чрез неговата нагласа за използване на знака. Така наречената ‘вътрешна форма’ на думата се създава именно от нагласата. Усвояването и непрекъснатото усъвършенстване на езика от неговия носител представлява процес на непрекъснато преобразуване не само на езиковата му способност, но и на неговите ментални процеси като цяло. В последна сметка този процес намира своята реализация в развитието и уточняването на неговите фиксирани езикови нагласи.

Представата за усвояването на езика като процес на фиксация на езикови нагласи е еднакво значима по отношение както на родния, така и на чужд език. Това се потвърждава от резултатите, получени в опитите на изследователите на нагласата, които проучват устойчивата вътрешна насоченост на човека към определен тип реагиране на вербални стимули от роден и чужд език¹.

Грешките при фиксиране и репрезентация на информацията с помощта на езика – важен източник на сведения за формите на взаимодействие между процесите в сферата на несъзнаването и съзнаването. Процесите на съхраняване и подреждане в семантичната памет

на единиците на лексикона (на родния и изучавания чужд език) често са съпътствани от грешки. Редица изследователи (З.Фройд, К.Юнг и др.) виждат в това уникална възможност да бъдат разкрити вътрешните механизми на менталните процеси. Грешките са добре изучени и подредени в система по чисто външни белези. Получени са също така достоверни сведения за това, кога и при какви условия човек допуска речеви грешки.

Малко изследван е по-важният според нас въпрос за причините, водещи до погрешно протичане на речевите операции. Защото, както подчертава З. Фройд, грешките винаги са пълни със смисъл (Фройд 1991: 69). Те са един от пътищата за обективно изследване на онова, за което изследваните лица сами не могат пряко да свидетелстват. Резултатите от изследванията сочат, че когато човек допуска речеви грешки, съзнанието не участва. Според М. Гарман симптоматологията на грешките би могла по принцип да носи информация за това, къде системата се поврежда и какъв е вероятният механизъм, по който става това (Garman 1996: 151)².

Грешките при семантизацията – обективен показател на значимите за езиковото обучение нейни страни. Единственият начин да се доближим до недостъпните за пряко наблюдение вътрешни процеси на семантизацията е да се опитаме “да надзърнем” в техните скрити механизми като “през ключалка”, използвайки за тази цел отрицателния езиков материал на семантизацията – нейните грешки (Садъкбекова 1978).

На всяко ниво в организацията на процеса на семантизацията неадекватни на стимула нагласи могат да насочат движението по веригата *външен стимул – сензорен образ на стимула – еталони за сравнение с образа – вербален репрезентант на установеното с помощта на еталона значение* в погрешна посока.

Допусканите при изучаване на чужд език грешки отдавна привличат вниманието на изследователите. Особено полезни за приложното изследване на речевите грешки при езиковото обучение са материалите, получени чрез масови експерименти. Ето защо при изучаване особеностите на неправилната семантизация на неблизка за българина руска лексика ние използваме като основен метод масовия психолингвистичен експеримент. С помощта на експеримента се опитваме да получим надеждни сведения за някои устойчиви зависимости между думите-стимули и погрешните отговори, по които могат да бъдат направени основателни предположения за главните причини, тласнали изследваните лица към неадекватна словесна реакция, за основните пътища, които ги водят към погрешни отговори.

Резултатите от анализа на теоретичния материал дават възможност да бъде създадена **конкретна изследователска програма**, свързваща решението на отделните задачи в цялостно проучване.

Нашата изследователска програма. Тя включва 4 основни етапа, всеки от които е организиран по схемата: *конкретна задача за изследване – метод, осигуряващ нейното решение – очакван резултат – представяне на резултата в съответната част на текста.*

Първият етап на изследването има за цел с помощта на масов експеримент за семантизация на неблизки за българина, неизучавани в училище руски думи, да бъде получен достатъчно голям по обем емпиричен материал от словесни реакции.

През **втория етап на изследването** резултатите от семантизацията се групират, обработват и анализират по съответстващ на главната изследователска цел начин, за да могат да бъдат открити въз основа на получените при анализа данни възможните устойчиви зависимости между думата-стимул и нейната вербална реакция. При извършване на посочените изследователски процедури са използвани следните методи: а) методът на обикновената емпирична групировка, отчитаща при отделяне на подмножествата от елементи не един, а няколко признака; б) количествени и статистически методи (при установяване на процентното съотношение между отделните подмножества в рамките на общата групировка).

През **третия етап на изследването** въз основа на резултатите от анализа на грешките се предлага обяснение на получените данни от гледна точка на поставените основни въпроси, а именно:

– Какви грешки се допускат при неправилната семантизация на неблизки руски думи?

– Какви са пътищата на неправилната семантизация, по които най-често тръгват изследваните лица при различните видове грешки?

– Каква е основната причина, която насочва изследваните лица по тези пътища?

Цялостното обяснение, свързващо последователно отговорите на въпросите кога, как и защо българинът опитва да отгатва значенията на неблизки непознати за него руски думи, се търси с помощта на метода на моделирането.

При обяснението на тези процеси изхождаме от общата представа за механизма на разпознаване на образи и от тезиса за водещата роля на асоциациите в спонтанно и подсъзнателно протичащите процеси, характерни за ситуации със значителна степен на неопределеност.

Четвъртият етап на изследването има за цел да изясни доколко тезисът за водещата роля на свободните асоциации при спонтанно и подсъзнателно протичащи процеси в ситуации на нараснала неопределеност е приложим и към нашите експериментални условия за обяснение на механизмите на неправилната семантизация. Решението на тази задача е осъществено с помощта на междуезиков свободен асоциативен експеримент, който се използва във функцията на **независима операционална процедура** за проверка на резултатите от семантизацията.

С какви **предварителни очаквания** ние пристъпихме към изпълнение на посочената изследователска програма?

Досегашният изследователски и преподавателски опит в областта на усвояването на руски лексикален материал от българи показва, че ако трябва да семантизират неблизки неизучавани руски думи, изследваните лица най-вероятно биха постъпили по следния начин.

Неблизките думи, усвоени от тях, те вероятно ще семантизират правилно. Очакваният брой неправилни отговори би трябвало да е незначителен.

Неблизките, неусвоени до този момент руски думи е най-вероятно да бъдат оставени без отговор. Условието на експеримента, както и инструкцията към него, мотивират участниците да постъпват именно така. Затова има всички основания да се очаква, че броят на оставените без отговор думи би трябвало да е близък до броя на целия корпус подадени руски думи.

Вероятно ще има отделни опити за семантизация на неблизки неусвоени руски думи, които по своя фонетичен или графичен облик или пък по морфемен състав изглеждат като близки за българина руски думи и чието значение изследваните лица ще се опитат да отгатнат. Но количеството на тези случаи не би трябвало да бъде статистически значимо поради липса на мотивация за полагане на подобни усилия.

Резултатите от извършената работа през четирите етапа на нашата изследователска програма потвърдиха приложената значимост на теоретичната база на експерименталната разработка. Предварителната представа за организацията на билингвалния лексикон (виж схема №1) бе не само полезен ориентир в поэтапното решаване на задачите. Тя послужи също така за измерителна система, способна да покаже как взаимодействат лексикалните системи на родния и руския език в лексикона на изследваните лица.

Значителното количество грешки с източник преноса на навици от зоната на близката за българина руска лексика към зоната на непознатите

неблизки руски думи свидетелстват за висока степен на взаимодействие между родноезиковия и чуждоезиковия компонент в лексикона на нашите изследвани лица. Очевидно една значителна част от усвоените от тях руски думи, както и думите от родния език се намират в едно общо асоциативно пространство с неукрепнали съотносителни връзки. За него е характерна и много слаба диференциация между родното и чуждото в плана на израза и в плана на съдържанието. Тази организация на лексикона на билингви, намиращи се на такъв етап в усвояването на руския език, както при нашите изследвани лица, позволява да се борави с лексикалните единици на родствения руски език като с единици от родния език. Подобно отношение към изучавания език нашите изследвани лица демонстрират чрез погрешните си отговори, активирайки при семантизацията на неизучавани неблизки руски думи всички видове асоциативни връзки, с които те свързват думите-стимули и думите от родния си език, а именно: асоциации по звуково сходство, асоциации по смислово сходство (в това число асоциации по контраст, асоциации от йерархичен тип: вид – род, род – вид, част – цяло, цяло – част). Освен парадигматичните асоциативни връзки участниците в нашия експеримент активират, макар и значително по-рядко, синтагматични асоциации от различен тип.

Тази специфична форма на организация на билингвалния лексикон, формирал се в условията на ярко изразена родственост на лексикалните системи на родния и чуждия език и при отсъствие на добре фиксирани функционални връзки между техните единици, може да бъде онагледена, разбира се, съвсем условно, не с пресичането на двата кръга **A** и **B** (виж схема №1), а по начина, посочен на схема №2.

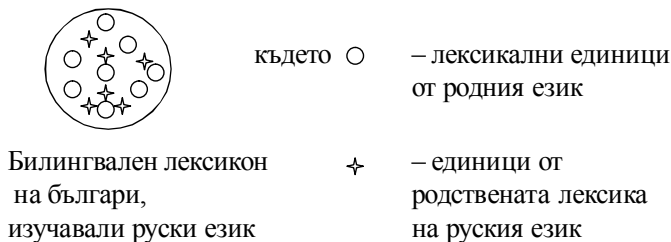

Схема №2

По-голямата част от предварителните очаквания в изследователската ни програма бяха потвърдени от крайните резултати на експерименталната

разработка. Част от тях обаче не получиха потвърждение. Ето и изводите от цялостния анализ на експерименталните данни.

Поставени в трудните условия на експеримента, свързани с отгатване на значенията на непознати неблизки думи, изследваните от нас лица реагират на подаваните думи стимули по следния начин.

При наличие на определени възможности за активация на паметови следи от усвоена извън уроците дума-стимул, изследваните лица успешно си припомнят нейното значение. Това става в 19,3% от случаите.

В малък процент от случаите изследваните лица сполучливо използват стратегии, с които по определени формално-съдържателни признаци на неусвоената руска дума-стимул откриват значението или общия смисъл на тази дума. За това свидетелстват отговори като *крошечный – който е малък като троха; блатной – свързан с уличен жаргон*, и други подобни.

При липса на достатъчно устойчиви паметови следи от представената за семантизация руска дума или на възможност за успешно прилагане на евристични стратегии за отгатване на нейното значение изследваните лица не могат да се справят с поставената задача. Това става в 81,7% от случаите. Тогава възможностите за изход от създалата се ситуация са две.

В случай, че преодолее нагласата към думите от близкородствения език и устои на въздействието от страна на мотивационните механизми, изследваното лице се въздържа от по-нагаташки опити за отгатването на значението на всяка цена. Индикации за такава насока на действие ни дава липсата на отговори в анкетните листове на изследваните лица – в 62% от случаите.

Но ако изследваното лице не съумее да устои на въздействието от страна на посочените фактори, то започва активно да търси външна прилика между непознатата руска дума-стимул и някоя друга позната дума (обикновено руска или българска, а в по-редки случаи – и от друг език), след което на непознатата руска дума се приписва значението на припознатата дума.

Данните от първото наше експериментално изследване подсказват извода, че в основата на неправилната семантизация лежат различни видове асоциативни връзки. Използваните в процеса на неправилната семантизация комбинации от видове асоциации формират различен род структури.

* * *

Дългогодишният ни опит в областта на експерименталното изследване с обект – билингвалния лексикон на българите, изучаващи руски език, ни убеждава в необходимостта от солидно теоретично обезпечаване на експерименталната разработка и във възможността да бъде построена за всяка такава разработка подходяща теоретична база. И тук, както в други подобни случаи, се потвърждава правомерността на тезата, формулирана с крилатата фраза: “Няма нищо по-полезно за практиката от добрата теория”. Макар и създадена за едно конкретно експериментално изследване, теоретичната основа, представена накратко по-горе, може да бъде използвана и от други специалисти с интереси в областта на езиковата интерференция, на грешките, допускани при усвояване на лексикален материал от носители на език, родствен на изучавания. Тя може да бъде обект на по-нататъшно усъвършенстване, да стимулира нови идеи.

БЕЛЕЖКИ

¹ По-подробно за езиковите нагласи виж в Узнадзе 1966: 206, а също така Кирова 2006:33–35.

² В изследванията на езика и чуждоезиковото обучение проблемът за грешките се свързва тясно с явлението интерференция. Проучвайки пътищата на неправилната семантизация на неблизки за българина руски думи, ние не засягаме проблемите на езиковата интерференция. Причината за това е нашето убеждение, че с помощта на други изследователски средства, а именно – с метаезика на учението за нагласата и за асоциативното поле на думата, ние бихме могли да постигнем изпълнение на изследователската си програма по-близко до изискванията на приложната психолингвистика, по-адекватно на нуждите на чуждоезиковото обучение.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Аткинсон, Р.** Памет и суперпамет. С., 1993.
2. **Бжалава, И.Т.** Установка и механизми мозга. Тбилиси, 1971
3. **Залевская, А.А.** Слово в лексиконе човека. Воронеж, 1990.
4. **Кирова, Л.** Някои психолингвистични характеристики на механизма на грешките при семантизацията на руски думи от българи – дисертация за получаване на научната и образователна степен доктор. София, 2006.

5. **Лингвистический** энциклопедический словарь М., 1990.
6. **Линдсей, П., Д. Норман**. Переработка информации у человека. М., 1974.
7. **Слама-Казак, Т.** Методология психолингвистического подхода в контрастных исследованиях. В: Психолингвистика. Сборник статей. М., 1984.
8. **Степанов, Ю.С.** Основы общего языкознания. М., 1975.
9. **Сыдыкбекова, Д.Т.** Речевые ошибки в их отношении к сфере бессознательного. – В: Бессознательное. Природа, функции, методы исследования. Тбилиси, 1978.
10. **Узнадзе, Д. Н.** Психологические исследования. М., 1966.
11. **Фрейд, З.** Введение в психоанализа. С., 1991.
12. **Юнг, К. Г.** Избрано, книга първа. Евразия – Абагар, 1993.
13. **Brown, R.W., McNeill D.** The «tip of the tongue» phenomenon, Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 1966/5, 325-337.
14. **Garman, M.** Psycholinguistics. Cambridge University Press. 1996.
15. **Hamers, J., Blank M.** Bilinguality and Bilingualism. Cambridge University Press, 2002.
16. **Kurcz, I.** Polskie normy powszechności swobodnych słów z listy Kent-Rosanoffa// Studia psychologiczne (Nadbitka). Warszawa, 1967.